

Jongeren en werk

Over mogen, moeten, willen en kunnen werken

Ilse Sinnaeve

Inhoud

1. Inleiding
2. Beschrijving van de onderzoeken
 - 2.1. Jongeren en hun toekomstvisie i.v.m. werk
 - 2.1.1. De combinatie van arbeid en gezin
 - 2.1.2. Arbeidsethos
 - 2.1.3. Inschatting van hun kansen op de arbeidsmarkt
 - 2.2. Scholieren en studenten aan het werk
 - 2.2.1. Jongeren en gezinsarbeid
 - 2.2.2. Jongeren en bijverdienen
 - 2.3. De eerste job
 - 2.3.1. Wat na de leerplicht?
 - 2.3.2. Op zoek naar werk
 - 2.3.3. De eerste stappen op de arbeidsmarkt
 - 2.3.4. Tevredenheid over en perceptie van de (eerste) job
 - 2.3.5. Scholing, opleiding en werk
 - 2.4. Jeugdwerkloosheid
 - 2.4.1. Lage werkzaamheidsgraad bij 15-24-jarigen
 - 2.4.2. Jeugdwerkloosheid
 - 2.4.3. Opleidings- en tewerkstellingsinitiatieven
 - 2.4.4. Werk en hulpverlening
3. Reflectie
 - 3.1. Jongeren en hun toekomstvisie i.v.m. werk
 - 3.2. Scholieren en studenten aan het werk
 - 3.3. De eerste job
 - 3.4. Jeugdwerkloosheid
- Bibliografie

1. Inleiding

De vraag wat 'werk' inhoudt kan op verschillende manieren bekeken worden. Afhankelijk van de actor die definieert hebben we het over een betaalde job op de reguliere arbeidsmarkt of ook over werk in diverse andere vormen: vrijwilligerswerk, huiswerk, schoolwerk, vakantiewerk, weekendwerk, jeugdwerk, zwartwerk, strafwerk, deeltijds werk, gezinsarbeid, thuiswerk, zelfstandig werk, teamwork, artistiek werk,... Het zijn allemaal betekenissen die aan werk toebedeeld worden. 'Werk' is dan een vorm van tijdsbesteding, al dan niet betaald, al dan niet verbonden aan een instituut (school, gezin, organisatie, bedrijf), al dan niet zelfstandig,... Deze diversiteit wordt nog uitgebreid wanneer we belevingsaspecten toevoegen. Wat ervaart men als 'werk'? Zo kunnen we ons voorstellen dat participatie in het jeugdwerk (bv. in de leiding staan) door jongeren eerder als vrije tijd wordt beleefd dan als werk. De definiëring is dus

sterk afhankelijk van de actor die definieert, de context waarin de jongere zich bevindt en bepaalde kenmerken van de jongere. 'Werk' wordt vaak naast andere domeinen geplaatst, zoals school, gezin en vrije tijd. Quasi automatisch wordt 'werk' gekoppeld aan betaalde arbeid¹, wat op zijn beurt heel vaak in relatie wordt geplaatst tot onderwijs, diploma en kwalificaties.

Actueel wordt aan het begrip 'verzorgingsstaat' steeds meer het adjectief 'activerend' verbonden. In de Angelsaksische literatuur verwijst men naar activering met de term 'workfare', wat betekent dat men het recht op een (werkloosheids)uitkering koppelt aan inspanningen tot integratie door de persoon zelf. Hierbij worden zowel de verantwoordelijkheid van de samenleving als deze van de betrokkene in rekening gebracht. Het uiteindelijke doel van activering is komen tot een betere integratie en participatie van mensen (Andries, 1997).

Een grote inspirator van het activeringsdiscours is de Britse socioloog Giddens. Het belangrijkste uitgangspunt bestaat erin dat men op zoek gaat naar een nieuwe relatie tussen het individu en de gemeenschap. Dit houdt meteen ook een herdefiniëring van rechten en plichten in: '*no rights without responsibilities*' (Giddens, 1998).² Dit betekent dat de overheid een aantal verantwoordelijkheden ten aanzien van de burgers heeft, o.m. de bescherming van zwakkere groepen; maar tegelijk zijn de rechten die burgers hebben geen onvoorwaardelijke claims. Door de individualisering moet er – aldus Giddens (1998) – noodzakelijkerwijze een extensie van individuele plichten komen.

In Frankrijk is het vooral Rosanvallon die naar alternatieven voor het verzekeringsmodel van de verzorgingsstaat zoekt, nl. via het insluitingsmodel. In de 'nieuwe sociale kwestie' gaat het niet langer om conjunctureel bepaalde, tijdelijke problemen, maar om meer duurzame situaties (bv. langdurige werkloosheid), die sociale ongelijkheid en uitsluiting tot gevolg hebben en inherent verbonden zijn met maatschappelijke veranderingen. Dit vergt een meer actieve en ingrijpende tussenkomst op diverse levensterreinen, waaronder arbeid (Devos, 2003). Verder moeten rechtvaardigheid en solidariteit herdacht worden: insluiting onderstelt een geïndividualiseerde aanpak van sociale bescherming, waarbij men dient in te spelen op de specifieke biografie van de betrokkene. Tegelijk veronderstelt dit ook een actieve inbreng van de betrokkene zelf, waarmee Rosanvallon zich aansluit bij het adagium van Giddens: '*no rights without responsibilities*'

Het activeringsdiscours vindt sinds de jaren 1990 ook zijn weg in onze Belgische samenleving. In de Beleidsnota Werkgelegenheid 2000 – 2004 van Renaat Landuyt (Vlaamse minister van Werkgelegenheid en Toerisme) vinden we herhaaldelijk verwijzingen naar de 'activerende verzorgingsstaat'. Zo wordt in de Beleidsnota een politiek-ethisch referentiekader ontwikkeld waarin de rol van werkgelegenheid en arbeid als socialisatie- en ordeningsfactor van de actieve welvaartsstaat centraal staat. Inclusie en participatie van (zoveel mogelijk) mensen aan de arbeidsmarkt vormen een centraal aandachtspunt. Men stelt o.a.

¹ Een groot aantal auteurs stelt deze automatische koppeling van werk en loonarbeid in vraag en formuleert alternatieven. Zo omvat arbeid volgens de Nederlands-Vlaamse arbeidssocioloog Mok alle bezigheden die nut opleveren voor degene die haar verricht, voor zijn of haar naaste omgeving of voor de samenleving als geheel. Gorz verruimt het arbeidsbegrip door het onderscheid tussen heteronome arbeid (economische rationaliteit) en autonome arbeid (zelforganisatie van het arbeidsproces, zelfgekozen productiedoel, verrijkende activiteit). Arendt hanteert een driedeling: de mens als arbeidend, werkend en handelend wezen. (Geldof, 2002).

² We merken hierbij op dat ook de titel van de Beleidsnota Jeugd 2004-2009 'vertrouwen geven, verantwoordelijkheid nemen' in deze richting zou kunnen wijzen: jongeren krijgen het vertrouwen (rights) om hun ding te doen, maar worden eveneens geacht bepaalde verantwoordelijkheden op te nemen (responsibilities).

dat men een activerend beleid wenst te voeren, dat zowel aan de vraag- als aan de aanbodzijde werkt, dat stimuleert en ervoor zorgt dat alle partners hun verantwoordelijkheid opnemen.

Dat het thema werk³ door beleidsmakers en onderzoekers als heel belangrijk ervaren wordt, blijkt onder andere uit het feit dat tal van (onderzoeks)instituten zich toeleggen op de (studie van) arbeidssituatie en – positie van jongeren, de tewerkstellingsgraad en de overgang van onderwijs naar arbeid. Voorbeelden zijn VIONA SONAR, Steunpunt LOAen Steunpunt WAV HIVA, maar ook de VDAB volgt de jeugdwerkzaamheid nauw op.

Ook voor jongeren zelf is werk een belangrijk levensdomein. Het International Labour Office stelt dat voor veel jonge mensen het vinden van een betaalde job een symbool is voor volwassen worden: het markeert de transitie van de kindertijd naar volwassenheid. Door het verrichten van betaalde arbeid worden jongeren (financieel) onafhankelijker van hun ouders en verwerven ze meer keuzevrijheid over diverse domeinen van hun leven (ILO, 2004).

In wat volgt geven we een overzicht van onderzoeksvragen en –resultaten van Vlaams onderzoek uit de periode 2000-2004. We doen dit op basis van het materiaal dat reeds geïnterviewd is in de databank van het JOP. Aangezien hierin nog niet alle onderzoek is opgenomen, biedt deze tekst geen volledig overzicht van het beschikbaar onderzoek.

Het thema ‘werk’ hebben we binnen deze tekst vooral bekeken als bezoldigde arbeid, omdat dit in het verzamelde onderzoeksmateriaal ook meestal op die manier bekeken wordt. Toch maken we hier en daar een zijspiongetje: we nemen ook gezinsarbeid en ‘bijverdienen’ mee op in deze tekst. Zowel voor de beschrijving van de onderzoeksvragen en –resultaten (deel 2) als bij de kritische reflectie (deel 3) hebben we geopteerd voor een thematische indeling, omdat op die manier de logica van de tekst het best gegarandeerd lijkt. De vier subthema’s zijn de volgende: jongeren en hun toekomstvisie i.v.m. werk; scholieren en studenten aan het werk; de eerste job; jeugdwerkloosheid.

2. Beschrijving van de onderzoeken

Over het thema ‘werk’ bestaat heel wat onderzoeksmateriaal. Sommige onderzoeken zijn specifiek gericht op jongeren en werk; andere richten zich op een groot aantal aspecten van de leefwereld van jongeren, waarin ook werk een plaats krijgt; en tenslotte zijn er onderzoeken rond de arbeidsmarkt in zijn geheel, waarin jongeren een deel van de onderzoeksgroep vormen.

Het onderzoeksmateriaal is grosso modo op te delen in twee grote types. Enerzijds zijn er kwantitatieve bevestigingen bij representatieve steekproeven van kinderen en jongeren over hun leefwereld; anderzijds zijn er de interpretatieve onderzoeksbenaderingen, waarbij expliciet aandacht wordt besteed aan het perspectief en de betekenisverlening van jongeren zelf.

Verder hebben we in deze synthese ook onderzoeksmateriaal gebruikt dat secundaire analyses uitvoert op bestaande databanken, bv. van de VDAB.

³ Het gaat hier vooral om ‘werk’ in de enge zin, nl. participatie aan de reguliere arbeidsmarkt.

2.1. Jongeren en hun toekomstvisie i.v.m. werk

We starten de bespreking van de onderzoeken met een blik op de toekomstvisie van jongeren ten aanzien van werk. In een aantal onderzoeken wordt gepeild naar de plannen, verwachtingen en perspectieven van jongeren: hoe zien zij de combinatie van arbeid en gezin? Wat denken ze over de plicht tot werken? Hoe schatten ze hun kansen in op de arbeidsmarkt?

Hoofdstuk 1 2.1.1. De combinatie van arbeid en gezin

In 'Jongeren in Vlaanderen: gemeten en geteld' werden 4829 jongeren uit 95 middelbare scholen via een schriftelijke vragenlijst bevraagd over tal van thema's, met de bedoeling een inventaris te maken van de subjectieve leefwereld van jongeren. Eén aspect uit het onderzoek betreft de houding over toekomstige combinaties tussen gezin en arbeid (De Witte, Hooge et al., 2000). Meer dan de helft – voornamelijk jongens - is alvast niet van plan om in arbeidsduur te minderen in het geval er kinderen in het gezin zijn. Bijna twee op vijf wil wel deeltijds gaan werken. Een kleine minderheid stelt thuis te zullen blijven (Decaluwé, Goedseels et al., 2000; Vandoorne, De Witte et al., 2000). Jongens blijken veel minder bereid om te minderen in arbeidsduur dan meisjes. De kans dat een meisje kiest om deeltijds te gaan werken verhoogt naargelang ze minder belang hecht aan een vaste baan en wanneer ze er een traditionelere rolopvatting op na houdt (Vandoorne, De Witte et al., 2000). Ook qua onderwijsvorm zijn er verschillen. BSO-leerlingen geven vaker aan dat ze deeltijds willen werken of thuis blijven om voor de kinderen te zorgen.⁴ De beroepsklasse van de vader speelt eveneens een rol: arbeiderskinderen zijn meer bereid om deeltijds te gaan werken dan kinderen uit de midden of hogere klasse; kinderen van ongeschoolde arbeiders zijn het meest bereid om thuis te blijven om voor de kinderen te zorgen (Vandoorne, De Witte et al., 2000).

2.1.2. Arbeidsethos

Vandoorne (2000) onderzocht verder in hoeverre jongeren een traditioneel arbeidsethos hebben aan de hand van hoe zij denken over de plicht tot werken en de centraliteit van een vaste baan in hun toekomstperspectief. Jongeren blijken over het algemeen eerder neutraal te staan tegenover de plicht tot werken; ook vrije tijd ziet men als een zinvol levensdomein waar men zichzelf kan ontplooien (Vandoorne, De Witte et al., 2000). Gemiddeld genomen is een vaste baan een redelijk centraal levensmotief bij de Vlaamse schoolgaande jeugd (Decaluwé, Goedseels et al., 2000; Vandoorne, De Witte et al., 2000). BSO-leerlingen, jongere kinderen en christelijke gelovigen blijken wel iets meer een traditioneel arbeidsethos te hebben (Vandoorne, De Witte et al., 2000). Hoe meer men zich bedreigd voelt door werkloosheid, hoe minder men een vaste baan centraal stelt en hoe minder men arbeid ziet als een plicht (Decaluwé, Goedseels et al., 2000). Arbeid neemt wel een centrale plaats in in het toekomstperspectief van de jongeren, wat erop wijst dat de arbeidssamenleving nog volmondig onderschreven wordt (Vandoorne, De Witte et al., 2000).

Uit ander onderzoek blijkt evenwel dat het onderschrijven van de arbeidssamenleving toch niet voor alle jongeren geldt. Zo gingen Jans en Wildemeersch (2000) na wat hedendaagse opvattingen en praktijken zijn ter bevordering van de participatie van jongvolwassenen aan de arbeidsmarkt en de maatschappij. Ze

⁴ We kunnen ons de vraag stellen of dit gegeven opgaat voor zowel jongens als meisjes die BSO volgen. In de weergave van de onderzoeksresultaten wordt echter de combinatie onderwijsvorm-geslacht niet weergegeven.

onderzochten dit in de regio Leuven, o.a. via narratief en participatief onderzoek bij diverse betrokkenen (vormingswerkers, opleiders, laaggeschoolde jongeren tussen 18 en 25 jaar, ...). De bevroagde jongeren zien – naar eigen zeggen - hun toekomst vaker los van de arbeidsmarkt, maar zij moeten uit materiële overwegingen zwichten. Deze jongeren grijpen in hoofdzaak terug naar traditionele levensopties: de kost verdienen om later een eigen huis te kunnen bouwen waarin de kinderen in goede omstandigheden groot worden. Verder besluiten Jans en Wildemeersch (2000) uit de verhalen van de jongeren dat immateriële waarden verbonden aan arbeid, waaronder zelfontplooiing en sociale contacten, een voorrecht lijken te zijn voor geprivilegieerde jongeren.

2.1.3. Inschatting van hun kansen op de arbeidsmarkt

Een vierde van de 12- tot 18-jarigen wil enkel een job die in de lijn ligt van de studies, vier op tien is bereid om een andere job dan datgene waarvoor ze gestudeerd hebben aan te nemen en tenslotte is bijna één op vijf bereid om om het even welk werk aan te nemen (Decaluwé, Goedseels et al., 2000; Vandoorne, De Witte et al., 2000). Dit laatste verwijst naar de 'offerbereidheid' van jongeren, m.a.w. in welke mate ze bereid zijn om hun eigen aspiraties te temperen en om concessies te doen om werk te vinden na hun studies. In het onderzoek van Vandoorne (2000) wordt ook nagegaan in hoeverre jongeren zich bedreigd voelen door werkloosheid. De overgrote meerderheid van de jongeren geeft zichzelf een goede kans op werk na het afstuderen en is dus vrij optimistisch ingesteld. Slechts een kleine minderheid vindt studeren of werk zoeken zinloos omdat er toch geen werk zou zijn.

2.2. Scholieren en studenten aan het werk

Jongeren die nog leerplichtig zijn (tot 16 jaar voltijds, tot 18 jaar deeltijds) participeren minder aan de arbeidsmarkt, maar dit betekent niet dat ze niet werken. In een aantal onderzoeken gaat men na welke vormen van werk – in de brede zin – door minderjarigen en studenten opgenomen worden. We bespreken hier gezinsarbeid en betaalde arbeid.

2.2.1. Jongeren en gezinsarbeid

In een kwantitatief onderzoek gingen Van Dongen, Beck et al. (2001) via een schriftelijke vragenlijst bij 1400 gezinnen na op welke manier het gezins- en beroepsleven gecombineerd kunnen worden. Een aspect uit de studie is hoe de leefsituatie van kinderen en jongeren er binnen het gezin en de maatschappij uit ziet, nl. de mate waarin kinderen en jongeren volwaardig participeren als actor in het gezinsleven en de andere leefvormen in de maatschappij dan wel de mate waarin ze vanuit een overwegend beschermde of afhankelijke positie deelnemen.

Gezinsarbeid - zoals huishoudelijke taken, boodschappen, karweitjes in en om de woning, ... - begint vanaf de leeftijd van 4 à 5 jaar een kleine plaats in te nemen in de tijdsbesteding van kinderen en neemt naarmate de kinderen ouder worden meer tijd in beslag (Van Dongen, Beck et al., 2001). Van den Bergh, Goedseels et al. (2003) stellen dat zowat in de helft van de gezinnen beide ouders voltijds werken, waardoor het belangrijk is om aandacht te besteden aan een gelijkere verdeling van gezinstaken. Eén van de mogelijkheden is dan om tieners te betrekken bij de verdeling van gezinstaken, maar dit mag niet zo ver gaan dat het leidt tot de vervanging van 'housewife' tot 'housechild'. In Vlaanderen blijkt echter dat de

hulp van kinderen bij huishoudelijke taken doorgaans niet zo groot is (Van den Bergh, Goedseels et al., 2003). Uit tijdsonderzoek⁵ bij 8382 respondenten tussen 12 en 95 jaar komt naar voor dat Belgische jongeren tijdens het weekend beduidend meer helpen in het huishouden dan hun Nederlandse collega's. Op schooldagen zijn de verschillen veel kleiner. Belgische meisjes werken drie kwartier mee in het huishouden op een schooldag, jongens slechts 27 minuten. Tijdens het weekend besteden meisjes dagelijks ongeveer anderhalf uur aan het huishouden, tegenover iets minder dan een uur bij de jongens (Stevens, Vandeweyer et al., 2003).

En wat voor taken nemen kinderen dan op in het huishouden? Denuwelaere (2003) onderzocht in hoeverre een ongelijke taakverdeling tussen man en vrouw zich ook weerspiegelt in de taakverdeling tussen broers en zussen. Hiertoe bevroeg zij alle gezinsleden van 104 gezinnen⁶ via een huishoudensenquête. In de meeste gezinnen worden de taken verdeeld tussen zoon en dochter. Maar er zijn wel veel meer gezinnen waar de taken meer door de dochter dan door de zoon gedaan worden, dan omgekeerd. Vooral koken, de tafel dekken en afruimen, bedden maken en opruimen worden kennen een scheve verdeling: het zijn meestal de meisjes die dit soort taken opnemen. Jongens scoren dan weer hoger op gras afrijden en klusjes opknappen. Meisjes blijken dus meer te helpen in typisch vrouwelijke taken en jongens meer in typisch mannelijke taken. Dit sluit aan bij de bevindingen van Stevens, Vandeweyer et al. (2003), die eveneens tot de conclusie komen dat helpen in het huishouden vooral een aangelegenheid van meisjes is en dat de taakverdeling vrij stereotiep gebeurt: meisjes helpen vooral bij de afwas, bij het koken en het schoonmaken; terwijl jongens de vuilbakken buitenzetten, in de tuin werken en klusjes doen. Uit het onderzoek van Denuwelaere blijkt dat de taken in het gezin niet gelijk verdeeld zijn: moeders en dochters doen meer dan vaders en zonen. Het feitelijke rolgedrag – dat tot uiting komt in de taakverdeling - van de ouders heeft een heel belangrijke invloed op de rolverdeling tussen broers en zussen. De geslachtsrolideologie van de ouders speelt veel minder een rol (Denuwelaere, 2003).

2.2.2. Jongeren en bijverdienen

Naast het helpen in het huishouden verrichten jongeren vaak ook betaalde arbeid. Volgens Van den Bergh, Van Gils et al. (2001) hebben jongeren vanaf 12 jaar behoefte aan eigen financiële middelen om hun tijdsverdeling meer zelfstandig in te vullen. Veelal krijgen jongeren zakgeld, maar zij vullen dit aan met eigen betaalde prestaties. Betaalde arbeid begint vaak in het grijze circuit (boodschappen voor de buurvrouw, de auto wassen, babysitten, ...) tegen een beperkte financiële vergoeding. Vanaf ongeveer 15 jaar krijgt betaald werk een steeds grotere betekenis voor jongeren.

Mortelmans, Van Assche et al. (2002) bevroegen 6150 jongeren uit het secundair onderwijs (Groot-Antwerpen) via een klassikale, schriftelijke enquête. Daaruit blijkt dat ongeveer de helft van de jongeren geld bijverdient in zijn vrije tijd om het zakgeld dat ze van de ouders krijgen wat aan te vullen. In dit onderzoek wordt een opsplitsing gemaakt naar studierichting die de jongeren volgen. KSO-, TSO- en BSO-leerlingen gaan vaker werken dan ASO-leerlingen. Ook het type werk is verschillend: babysitten is het populairst bij jongeren uit het ASO, de andere leerlingen gaan het meest in de horeca werken. Het

⁵ Dit onderzoek werkte via de dagboekmethode: aan de respondenten werd gevraagd om om de 10 minuten hun hoofdactiviteit te noteren tijdens één weekdag en één weekenddag. Ook een vragenlijst werd afgenomen. De data over Nederland komen voort uit een recurrente bevraging naar tijdsgebruik.

⁶ Denuwelaere bevroeg slechts één gezinstype, nl. gezinnen met vier gezinsleden: de biologische ouders met twee eigen kinderen van verschillend geslacht. Ook de regio is beperkt: de respondenten wonen in de West-Vlaamse gemeentes Heuvelland (bestaande uit acht deelgemeentes), Reningelst en Dikkebus.

soort werk dat de jongeren doen heeft uiteraard een invloed op de hoogte van de inkomsten: ASO-jongeren verdienen beduidend minder dan de anderen. De leerlingen uit het TSO en het BSO gaan het vaakst werken, ze kiezen voor jobs die beter betaald zijn, maar die vaak ook harder werk vereisen. Dit geldt zowel voor werk tijdens het schooljaar als voor vakantiejobs (Mortelmans, Van Assche et al., 2002).

Ander onderzoek belicht de officiële werkzaamheidsgraad bij jongeren. Een onderzoek vanuit het Steunpunt WAV⁷ vergelijkt de werkzaamheidsgraad bij Vlaamse en Nederlandse studenten. Het aandeel werkenden onder de studenten tussen 15 en 24 jaar blijkt bijzonder laag te zijn (2,5%), zeker in vergelijking met Nederland (54,6%). Waar de doorsnee Nederlandse student er een baantje op nahoudt, beperkt de Vlaming dit tot een kortlopend contract tijdens de zomermaanden (Vandenbrande, 2001). Ook in andere onderzoeken komt men tot dezelfde bevinding: in vergelijking met andere EU-landen is de combinatie van leren en werken in Vlaanderen weinig ingeburgerd (Abraham, Peeters et al., 2002; Geurts, 2002). De interimsector, de kleinhandel en de horeca maken in België het meest gebruik van studentenarbeid (Vandenbrande, 2001).

2.3. De eerste job

2.3.1. Wat na de leerplicht?

De overgang van onderwijs naar arbeidsmarkt vindt in het Vlaams Gewest voornamelijk plaats tussen 15 en 34 jaar. Bijna alle 15- tot 17- jarigen vertoeven nog op de schoolbanken, en dit is ook zo voor de meerderheid van de 18- en 19-jarigen (77% van de jongens en 86% van de meisjes). Bij de 20- tot 24-jarigen zien we dat nog ongeveer een derde aan het studeren is (Steunpunt WAV, 2003).

SONAR⁸ deed een grootschalige bevraging m.b.t. opleiding en werk bij 3000 23-jarigen uit heel Vlaanderen. Hieruit blijkt dat 61% van de jongeren ooit gestart is in het hoger onderwijs. Als reden voor het aanvatten van hogere studies worden interesse, persoonlijke vorming en kans op een betere job aangehaald. 38% zette niet de stap naar het hoger onderwijs. Deze jongeren waren van mening onmiddellijk aan de slag te kunnen in een goede job, ze verkiezen 'al doende' te leren of hebben schrik om te falen in hogere studies (Coppieters, Creten et al., 2000).⁹

Het aantal schoolverlaters dat zich bij de VDAB als werkzoekende inschrijft daalt al sinds enkele jaren. Deels is dit het gevolg van demografische redenen (er zijn minder jongeren), maar ook het feit dat meer en meer studenten een aanvullend jaar of een specialisatiejaar volgen speelt een rol. Hierdoor stellen zij hun intrede op de arbeidsmarkt uit (VDAB, 2002b).

2.3.2. Op zoek naar werk

Eens de jongeren de school verlaten hebben, begint voor de meesten de zoektocht naar werk. Jongeren worden voorbereid op de stap naar de arbeidsmarkt in de afstudeerjaren van het secundair en hoger onderwijs. Ze krijgen er informatie over de bestaande zoekkanalen en leren sollicitatiebrieven

⁷ Steunpunt werkgelegenheid, arbeid, vorming

⁸ Studiegroep van Onderwijs naar Arbeidsmarkt

⁹ Voor verdere gegevens over participatie aan het hoger onderwijs, verwijzen we naar de synthesesetext 'Onderwijs'.

schrijven en een cv opstellen. Maar wie voortijdig de school verlaat, mist deze informatie (Coppieters, Creten et al., 2000).

De helft van de jongeren start de zoektocht naar werk wanneer ze afstuderen. Een derde van de jongeren begint al te zoeken enkele maanden voor ze de schoolbanken verlaten. Dit zijn voornamelijk hoogopgeleide jongeren. Een minderheid van de jongeren stelt dat ze onmiddellijk zijn beginnen werken of nooit gezocht hebben naar werk (Coppieters, Creten et al., 2000; 2002). Het merendeel van de jongeren zoekt naar een voltijdse job en naar een job als loontrekkende (Coppieters, Creten et al., 2002).

Om het zoekgedrag van zowel werkende als niet-werkende werkzoekenden in Vlaanderen in kaart te brengen, werd een mondelinge bevraging bij een representatieve steekproef van 547 (zowel werkende als niet-werkende) werkzoekenden georganiseerd. Het ging om respondenten die als werkzoekend geregistreerd stonden bij de VDAB (Doyen & Lamberts, 2002). Uit deze studie blijkt dat jongeren andere en meer verschillende zoekkanalen gebruiken dan ouderen. Zo wordt bijvoorbeeld WIS, het uitzendkantoor en internet vaker gebruikt door jongeren. Jongeren schatten hun kansen op de arbeidsmarkt hoger in dan oudere werkzoekenden, ze zoeken intensiever naar werk en ze solliciteren ook vaker (Doyen & Lamberts, 2002).

Andere onderzoeken komen tot gelijkaardige conclusies m.b.t. zoekkanalen: meestal zoeken jongeren via de VDAB en advertenties (Coppieters, Creten et al., 2002), maar ook kantoren voor uitzendarbeid en het WIS- en KISS-systeem¹⁰ zijn populaire zoekkanalen (Coppieters, Creten et al., 2000). Lager opgeleide jongeren schrijven zich vaker in bij de VDAB of bij een uitzendkantoor dan hoger geschoolden. Deze laatste groep maakt dan weer meer gebruik van vacatures via het internet, jobbeurzen, opendeurdagen van bedrijven of de plaatsingsdienst van de school (Coppieters, Creten et al., 2000). Bijna de helft geeft persoonlijke relaties en vrije sollicitaties aan. De helft spreekt vier tot zeven verschillende kanalen aan (Coppieters, Creten et al., 2002). In onderstaande tabel¹¹ geven we een overzicht van de manieren waarop jongeren naar werk zoeken. Er wordt een onderscheid gemaakt naar geslacht en naar het hoogst behaalde onderwijsniveau: geen diploma van secundair onderwijs (< SO), diploma secundair onderwijs (SO), hoger onderwijs gestart maar niet afgewerkt (SO+) en hoger onderwijs (HO).

TABEL 1: TOP 10 VAN DE ZOEKKANALEN NAAR DE EERSTE JOB

Top 10 zoekkanalen (in%)	Onderwijsniveau			
	< SO	SO	SO+	HO
◇ mannen				
inschrijving VDAB	74	70	75	66
gezocht via persoonlijke relaties	68	59	57	47
personeelsadvertenties krant	49	49	63	63
vrije sollicitatie	50	52	49	56
inschrijving interimkantoor	59	44	59	27
WIS- / KISS-systeem geraadpleegd	42	42	50	45
deelname aan wervingsexamen, testen	15	21	23	29
personeelsadvertenties teletekst, regionale tv, radio	20	19	24	20

¹⁰ Het WIS-systeem staat voor WerkInformatieSysteem. Het is een vacaturebank, die vrij geraadpleegd kan worden door mensen die op zoek zijn naar een job. Het KISS-systeem (Kandidaten Informatie- en SelectieSysteem) werkt omgekeerd: het is een sollicitantenbank, waar werkzoekenden hun eigen cv kunnen inbrengen, en die door werkgevers geraadpleegd kan worden.

¹¹ Deze tabel is overgenomen uit Coppieters, Creten et al. (2000), p. 42.

personeelsadvertenties internet	11	8	18	38
contact met plaatsingsdienst school	4	11	7	30
◇ vrouwen	< SO	SO	SO+	HO
inschrijving VDAB	81	84	85	71
vrije sollicitatie	53	61	64	65
personeelsadvertenties krant	66	65	68	57
gezocht via persoonlijke relaties	63	64	53	51
WIS- / KISS-systeem geraadpleegd	47	57	60	53
inschrijving interimkantoor	56	55	53	26
personeelsadvertenties teletekst, regionale tv, radio	25	29	30	20
contact met plaatsingsdienst school	7	13	10	33
deelname aan wervingsexamen, testen	12	22	27	24
contact met andere diensten, organisaties, vzw's	16	20	24	17

Maar via welke wegen wordt uiteindelijk de eerste job gevonden? De belangrijkste vindkanalen voor een eerste job zijn persoonlijke relaties, interimkantoren (vooral bij mannen) en vrije sollicitaties (vooral bij vrouwen). Eén jongere op tien vindt werk door een vroeger contact met een werkgever, bijvoorbeeld stage, leercontract of vakantiewerk (Coppieters, Creten et al., 2000). Drie op twintig van de hoger opgeleiden hebben een job gevonden doordat de werkgever zelf contact zocht of via vrije sollicitaties. Voor degenen die maximaal tot het zevende jaar secundair onderwijs hebben gestudeerd, zijn het interimbureau en persoonlijke contacten het belangrijkste (Coppieters, Creten et al., 2002). In onderstaande tabel¹² vindt u een overzicht van de belangrijkste vindkanalen. Opnieuw wordt de opsplitsing naar geslacht en naar hoogst behaald onderwijsniveau gemaakt.

TABEL 2: TOP 10 VAN DE VINDKANALEN VOOR DE EERSTE JOB

Top 10 vindkanalen eerste job (in%)	Onderwijsniveau			
◇ mannen	< SO	SO	SO+	HO
persoonlijke relaties	34	27	28	12
interimkantoor	20	19	26	6
vrije sollicitatie	10	10	10	13
via stage, leercontract, vakantiewerk, jobstudent	9	9	7	12
werkgever zocht contact	5	6	4	16
personeelsadvertenties krant	5	7	7	10
via school (leerkracht, schoolkrant, plaatsingsdienst)	3	6	1	12
bemiddelaar VDAB	4	5	5	2
WIS-, KISS-systeem	2	3	5	5
in familiebedrijf starten	3	5	2	1
◇ vrouwen	< SO	SO	SO+	HO
persoonlijke relaties	32	27	21	13
vrije sollicitatie	10	14	23	26
interimkantoor	18	14	14	4
via stage, leercontract, vakantiewerk, jobstudent	6	8	9	12

¹² Deze tabel is overgenomen uit Coppieters, Creten et al. (2000), p. 44.

werkgever zoekt contact	2	5	6	16
personeelsadvertenties krant	11	11	7	6
via school (leerkracht, schoolkrant, plaatsingsdienst)	2	5	2	10
bemiddelaar VDAB	7	4	5	2
WIS-, KISS-systeem	5	4	5	5
Andere methode	2	4	1	1

Bij werkzoekende schoolverlaters zijn het vooral laaggeschoolden (maximaal een diploma lager secundair onderwijs) die moeilijkheden ondervinden bij de zoektocht naar een job. Volgens het Steunpunt WAV (2003) is deze problematiek tweezijdig. Laaggeschoolde schoolverlaters schrijven zich vaker in als werkzoekende bij de VDAB en hebben dus meer hulp nodig bij het vinden van een passende job. Anderzijds biedt de inschrijving bij de VDAB geen garantie op een vlotte transitie naar de arbeidsmarkt. Ongeveer een derde is na één jaar nog steeds werkzoekend (Steunpunt WAV, 2003).

De intrede op de arbeidsmarkt verloopt dus duidelijk niet voor iedereen even vlot. Om de beroepsinschakeling van laaggeschoolde en moeilijk bemiddelbare jongeren – maar ook volwassenen – te bevorderen hebben de Federale en de Vlaamse overheid een aantal maatregelen genomen, die mogelijkheden bieden om een opleiding af te wisselen of aan te vullen met arbeid: leerlingenstages, leerlingwezen, VDAB-stages, individuele beroepsopleidingen, stages door derden. Deze kunnen worden aangeduid met de term 'leerwerkprojecten' die zich situeren op de overgang tussen onderwijs/opleiding en arbeidsmarkt. Ruelens, Baert et al. (2003) verrichtten een onderzoek naar kritische succesfactoren en hefboomen voor de kwaliteit van deze leerwerkprojecten. Het onderzoek verliep in drie fasen. In een eerste fase werd een model ontwikkeld waarin leerwerkprojecten als leermilieu worden geconceptualiseerd. De tweede fase was een systeem- en praktijkanalyse. Het gaat hier om een waarderend onderzoek (appreciative inquiry), waarbij men 19 stagiairs en hun begeleiders ging interviewen. De zes bovengenoemde stagesystemen werden in het onderzoek betrokken. In de derde onderzoeksfase werd een rondetafel georganiseerd om de resultaten van de praktijkanalyse te toetsen en te valideren. De onderzoekers stellen dat de kritische succesfactoren voor de leerwerkprojecten in sterke mate gelinkt zijn aan het interactionele/relatieve karakter van de projecten. Vijf factoren lijken van essentieel belang te zijn: begeleiding op de werkvloer door een mentor, de praktijkgemeenschap als hefboom (goede sfeer, collega-gevoel), de (mobilisering van de) leerbereidheid van de stagiair, de inhoud van het leerwerkproject, en de beginfase (om de condities voor de andere hefboomen uit te zetten) (Ruelens, Baert et al., 2003). Een spanningsveld dat zich laat voelen is dat tussen pedagogische en economische belangen. De focus op leren verglijdt hierdoor gemakkelijk naar een focus op werken (Ruelens, Baert et al., 2003). Tenslotte werd ook nagegaan wat de specifieke betekenis kan zijn van leerwerkprojecten voor de integratie van kansengroepen op de arbeidsmarkt.

2.3.3. De eerste stappen op de arbeidsmarkt

Op basis van de Enquête naar de Arbeidskrachten (EAK) en cijfers van de VDAB worden 15- tot 34-jarige schoolverlaters gevolgd in hun eerste stappen naar de arbeidsmarkt (Steunpunt WAV, 2003). Werkende schoolverlaters verdelen zich op eenzelfde manier over de verschillende activiteitensectoren als de doorsnee werkende Vlaming. Naar contractvorm en arbeidsregime zijn er wel verschillen: het aandeel tijdelijke contracten ligt hoger bij de schoolverlaters en ze werken vaker voltijds.

Twee op vijf schoolverlaters werkt onmiddellijk voor minstens 1 maand. Na 1 maand is al meer dan de helft en na 3 maand al drie op vier tewerkgesteld in een significante job. Een minderheid heeft na 1 jaar nog steeds geen significante job en een kleine minderheid na 4 jaar (Coppieters, Creten et al., 2002).

Uit de reeds genoemde SONAR-surveys blijkt dat 10% van de 23-jarigen werkloos is en dat 15% nog onderwijs volgt. Een groot deel van de 23-jarigen is reeds vrij goed geïntegreerd op de arbeidsmarkt: 73% van de 23-jarigen is aan het werk, veelal voltijds en met een vast contract (Coppieters, Creten et al., 2000). Het merendeel van is op de arbeidsmarkt terechtgekomen via een KMO in de private sector. Mannen werken meestal als arbeider, vrouwen eerder als bediende of in een overheidsfunctie (Coppieters, Creten et al., 2000; 2002). Mannen komen vaak in de industrie terecht, terwijl vrouwen meer in de sectoren gezondheid, handel en onderwijs tewerkgesteld zijn (Coppieters, Creten et al., 2002). De industrie en het onderwijs zijn de twee sterkst geseggregeerde sectoren (Coppieters, Creten et al., 2001). Het opleidingsniveau is een belangrijke determinant voor het beroep of de sector waarin men terechtkomt. Ook een zevende jaar heeft een meerwaarde. De invloed van de ouders is ook een belangrijke factor. De relatie tussen de sector of het beroep van de ouders en die van het kind is sterker bij jobs van lager niveau voor vaders/zonen en bij jobs van hoger niveau bij moeders/dochteren (Coppieters, Creten et al., 2001).

De eerste job blijkt vaak een tijdelijke job te zijn (vooral bij hoger opgeleiden en bij vrouwen), vrouwen hebben vaak een deeltijds contract, zeker als ze laaggeschoold zijn (Coppieters, Creten et al., 2000). De eerste job van mannen duurt bijna een jaar langer dan deze van vrouwen. Dit is te wijten aan de tijdelijke contracten die ze hebben. Hoe hoger de opleiding van de jongeren, hoe langer de duur van hun eerste job en hoe lager het aantal jobs dat ze reeds achter de rug hebben. Hoger geschoolden verlaten vaker vrijwillig hun job dan lager geschoolden (Coppieters, Creten et al., 2001).

2.3.4. Tevredenheid over en perceptie van de (eerste) job

Eerder stelden we al dat de overgrote meerderheid van de jongeren een job als loontrekkende prefereert, enkel kinderen wiens ouders zelfstandig zijn verkiezen vaker een job als zelfstandige. Vier op vijf verkiest een voltijdse job (Coppieters, Creten et al., 2000; 2002). De wensen van de jongeren worden evenwel niet altijd gerealiseerd in de eerste job, zeker niet bij hen die zelfstandig willen worden (Coppieters, Creten et al., 2000).

En wat vinden jongeren nu van hun eerste job? Uit de SONAR-survey komt naar voor dat het merendeel van de respondenten het arbeidstempo en de tijdsdruk (te) hoog vinden. Hoger opgeleiden blijken vaker veel uren te presteren, met andere mensen samen te werken en leiding te geven. Ze zien ook meer de resultaten van hun werk, kunnen meer tonen wat ze kunnen en leven zich meer uit in hun job. De autonomie ligt het hoogst bij de hoger opgeleiden. De grote meerderheid is heel tevreden over hun eerste job. De meerderheid is ook tevreden over zijn loon (Coppieters, Creten et al., 2002).

Over het algemeen zijn de jongeren tevreden met arbeidsvoorwaarden, arbeidsomstandigheden, arbeidsverhoudingen en arbeidsinhoud. De respondenten waren relatief tevreden met een functie in de gezondheidszorg of in het onderwijs en ze blijven dan ook in deze sectoren, ook bij verandering van job. In handel en industrie ligt de tevredenheid lager. Jongeren die in de horeca werken, veranderen bij

wijziging van job vaak ook van sector. De tevredenheid inzake promotiekansen wordt in alle sectoren laag ingeschat (Coppieters, Creten et al., 2001).

Drie op vier jongeren menen dat zij in de eerste job ook vaardigheden verworven hebben, die zij voordien niet bezaten (Coppieters, Creten et al., 2002). Meer dan driekwart van de respondenten stelt dat sociale vaardigheden op het werk heel belangrijk zijn. Een goede omgang met mensen wordt door mensen van alle scholingsniveaus en zowel door mannen als vrouwen als uiterst belangrijk ervaren (Coppieters, Creten et al., 2000).

Een derde van de respondenten zoekt ander werk tijdens de eerste job. Mannen willen van job veranderen omdat ze een andere jobinhoud verkiezen, vrouwen zoeken vooral ander werk als ze in hun eerste job een tijdelijk contract hebben (Coppieters, Creten et al., 2000). Een job zoeken die aansluit bij de studie die men heeft gevolgd is een andere reden om van werk te veranderen. Een kleine minderheid oefent een bijberoep uit (Coppieters, Creten et al., 2002).

Verhofstadt en Omeij (2003) voerden een secundaire analyse uit op de SONAR-data en gingen na hoe het zit met de relatie tussen educatie en jobsatisfactie. Hoger opgeleiden zijn minder gelukkig met hun eerste job. Een mogelijke verklaring is dat een hogere opleiding leidt tot hogere verwachtingen die men aan een job stelt; als die verwachtingen niet ingelost worden leidt dit tot ontevredenheid. Een andere belangrijke conclusie van het onderzoek is dat de mogelijkheid tot het gebruiken van hun vaardigheden, het kunnen tonen van de eigen capaciteiten in een gevarieerde job bij jonge werknemers sterk bijdraagt tot jobsatisfactie (Verhofstadt & Omeij, 2003).

2.3.5. Scholing, opleiding en werk

Niet iedereen komt in een job terecht die aansluit bij de gevolgde onderwijsrichting of opleiding. Jobs met weinig diplomavereisten worden in meer dan de helft van de gevallen ingenomen door jongeren met een hoger diploma. Eén op vier jongeren voelt zich overschoold (Coppieters, Creten et al., 2000). Verhofstadt en Omeij (2003) gingen na wat de relatie is tussen over-/onderscholing en jobsatisfactie. Zij stelden vast dat overeducatie een negatieve impact heeft op jobsatisfactie, zowel bij mannen als bij vrouwen. Ondereducatie heeft een negatieve impact, maar alleen bij de vrouwen (Verhofstadt en Omeij, 2003).

Opleiding tijdens de eerste job lijkt vooral weggelegd voor hooggeschoolde mannen met een voltijds vast contract in een groot bedrijf. De opleidingskansen voor laaggeschoolden zijn veel beperkter. Een gebrek aan scholing wordt dus blijkbaar niet gecompenseerd door opleiding op de werkvloer (Coppieters, Creten et al., 2000).

2.4. Jeugdwerkloosheid

(Jeugd)werkloosheid is een heet hangijzer... Dit is te merken aan de vele maatregelen die zowel door de Federale als door de Vlaamse regering worden uitgewerkt ter bestrijding van de werkloosheid. Vooral jongeren en langdurig werklozen worden als belangrijke doelgroepen beschouwd (Nicaise, 2001), zeker als het gaat om mensen die laaggeschoold en moeilijk bemiddelbaar zijn (Ruelens, Baert et al., 2003).

Veel onderzoek spitst zich toe op het in kaart brengen van het aantal jongeren dat werkloos is, op het profiel van deze jongeren en op het in kaart brengen van tewerkstellingsmogelijkheden.

In wat volgt bekijken we hoe het gesteld is met de werkzaamheidsgraad bij jongeren, met de jeugdwerkloosheid en met opleidings- en tewerkstellingsinitiatieven die zich richten tot (laaggeschoolde) jongeren.

2.4.1. Lage werkzaamheidsgraad bij 15- 24 jarigen

In een kwantitatief onderzoek, uitgevoerd door het Steunpunt WAV, bekijkt men de arbeidsmarktpositie van jongeren tussen 15 en 24 jaar en dit op basis van een schriftelijke enquête met gesloten vragen. Men gaat na of er een verband is tussen de gezinspositie¹³ waarin men zich bevindt en de arbeidsmarktpositie. Ook wordt de vergelijking met 11 andere Europese lidstaten¹⁴ gemaakt (Geurts, 2002). In de meeste landen uit het rapport is de jongerenwerkzaamheid de laatste jaren gedaald. Deze daling komt vooral naar voor in het gezinstype waarbij de jongere nog thuis woont. In dit gezinstype is het aantal studenten daarentegen toegenomen. Omdat thuiswonenden de grootste groep van alle jongeren vormen, is hun arbeidssituatie bepalend voor die van de globale groep jongeren in een land.

De lage werkzaamheid bij Vlaamse jongeren – in vergelijking met andere landen – heeft twee mogelijke oorzaken. Ten eerste wonen zeer veel Vlaamse jongeren (vier op vijf -24jarigen) nog thuis, hierdoor is de groep met de laagste werkzaamheidsgraad zeer groot. Ten tweede is het in Vlaanderen niet gebruikelijk om een job te combineren met studies.¹⁵ Er is ook een verschil in arbeidsdeelname naargelang sekse en naargelang het gezinstype. Bij alleenstaande jongeren bestaat er nauwelijks een verschil in arbeidsdeelname tussen jongens en meisjes; bij de thuiswonenden heeft het sekseverschil deels te maken met het feit dat de meisjes iets vaker studeren dan jongens en dat zij hun studies iets minder vaak combineren met een baan; bij de koppels zonder kinderen ligt de verklaring voor de verschillende arbeidssituatie wellicht in het feit dat de traditionele rolpatronen bij een deel van deze jongeren nog steeds aanwezig zijn (Geurts, 2002).

2.4.2. Jeugdwerkloosheid

Eerder gaven we al aan dat zeer weinig jongeren van middelbare schoolleeftijd zich bedreigd voelen door werkloosheid. Zeven op tien is ronduit optimistisch op het vinden van werk (Decaluwé, Goedseels et al., 2000). De realiteit geeft echter een ander beeld. Bijna één op vijf jongeren van minder dan 25 jaar in België is werkloos (Geens & Vilrocx, 2003).

Ongeveer 3,5 miljoen jongeren (15-tot 25-jarigen) waren in 2002 in de Europese Unie werkloos. Dit komt neer op een Europese jongerenwerkloosheidsgraad van 14,6% tegenover 17,7% voor België. Het is dan ook duidelijk dat de bestrijding van jongerenwerkloosheid een van de belangrijke uitdagingen van het beleid moet blijven. Dit is zeker het geval voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (BHG) dat een

¹³ In het onderzoek onderscheidt men drie gezinsposities: de thuiswonenden, de alleenstaanden en de koppels zonder kinderen. Verder wordt er nog een onderscheid gemaakt tussen mannen en vrouwen.

¹⁴ De 11 Europese lidstaten zijn: België, Duitsland, Frankrijk, Griekenland, Groot-Brittannië, Ierland, Italië, Nederland, Oostenrijk, Portugal en Spanje. De gegevens over 15- tot 24-jarigen werden gelicht uit de Labour Force Survey (LFS) en de Enquête naar de Arbeidskrachten (EAK).

¹⁵ Dit gegeven kwam eerder in de tekst al aan bod, nl. in de paragraaf over jongeren en bijverdiene.

jongerenwerkloosheid kent van niet minder dan 32,9%. In Wallonië is dat 26,5%, in Vlaanderen 11,6% (Geens & Vilrockx, 2003).

Het Steunpunt WAV stelt vast dat 40% van de werkloze jongeren maximaal een diploma van lager secundair onderwijs heeft. Daarnaast moeten jongeren - eens ze de school hebben verlaten - gemiddeld 3 tot 3,6 maanden geduld hebben alvorens ze werk vinden (Coppieters, Creten et al., 2002). Deze periode duurt langer voor mannen en laaggeschoolden (Coppieters, Creten et al., 2002). Voor laaggeschoolde jongvolwassenen presenteert de arbeidsmarkt zich als een paradox van overvloed en schaarste, wat hen in een maatschappelijk kwetsbare positie dwingt. De paradox bestaat er in dat er wel jobs vacant zijn, maar men vraagt meer gekwalificeerde en flexibele arbeidskrachten waar deze jongeren niet aan kunnen voldoen. Enkel routine jobs en ongeschoolde arbeid horen bij de mogelijkheden zodat sommige jongeren werkloosheid 'verkiezen', wat leidt tot sociale uitsluiting (Jans & Wildemeersch, 2000). Daarnaast stijgt ook het aandeel van de, vooral vrouwelijke en universitair, hooggeschoolde schoolverlaters in de NWWZ¹⁶-statistiek (VDAB, 2002a). Hooggeschoolden hebben wel minder kans op structurele werkloosheid, omdat zij een kortere werkloosheidsduur kennen in vergelijking met werkzoekenden in het algemeen (VDAB, 2002a).

De VDAB houdt gegevens bij van de werkzoekende schoolverlaters via haar longitudinale studies (VDAB, 2002; 2003; 2004). De schoolverlaters die na één jaar nog steeds werkzoekend zijn, vormen de kern van de schoolverlatersproblematiek. Dit zijn vaker jongens en/of laaggeschoolden (geen diploma tweede graad secundair) (VDAB, 2004). Geens en Vilrockx (2003) stellen dat laaggeschoolde jongeren met een beperkte (of geen) werkervaring meestal weinig zicht hebben op de werking van de arbeidsmarkt. Dit versterkt hun kwetsbaarheid die nog toeneemt in periodes van economische recessie. Enkel de middenstandsopleiding gaat in tegen de negatieve trend bij laaggeschoolden (VDAB, 2004).

2.4.3. Opleidings- en tewerkstellingsinitiatieven

Geens en Vilrockx (2003) onderzochten hoe de tewerkstellingsmogelijkheden van laaggekwalificeerde jongeren in de dienstensector bevorderd kunnen worden binnen het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (BHG)¹⁷. Deze vraag hangt samen met twee karakteristieken van het gewest, nl. de hardnekkige jeugdwerkloosheid en de vraag naar arbeidskrachten binnen de dienstensector. In het onderzoek werden de activiteiten van 21 lokale opleidings- en tewerkstellingsinitiatieven in vier achtergestelde buurten in het Brussels Gewest doorgelicht met de bedoeling "best practices" te detecteren en mogelijke nieuwe beleidsaanzetten te geven. Er werd gewerkt met SWOT-analyses¹⁸, literatuurstudie en interviews. Volgende knelpunten komen naar voor: de inschakelingsinitiatieven hebben relatief beperkte middelen en een beperkte personeelsbezetting, de doorverwijzing vanuit de VDAB en de BGDA en tussen de initiatieven onderling verloopt niet altijd optimaal, een aanzienlijk deel van de jongeren is niet gemakkelijk te motiveren om een bijkomende beroepskwalificerende opleiding te volgen, de opvolging van de cursisten na de opleiding gebeurt onvoldoende, en de contacten tussen de begeleidings- en opleidingsinitiatieven en de werkgevers worden moeilijk verwezenlijkt. Positief is dan weer de bekendheid en laagdrempeligheid van de initiatieven, doordat ze in de directe nabijheid van de doelgroep actief zijn.

¹⁶ NWWZ staat voor niet-werkende werkzoekenden.

¹⁷ Dit onderzoek werd uitgevoerd binnen het onderzoeksprogramma "Prospective Research for Brussels".

¹⁸ De afkorting 'SWOT' staat voor Strengths (sterktes), Weaknesses (zwaktes), Opportunities (kansen) en Threats (bedreigingen). Een SWOT-analyse is dus enerzijds een interne analyse (binnen de organisatie) naar sterke en zwakke kanten en anderzijds een externe analyse (de ruimere omgeving) naar kansen en bedreigingen.

Verder wordt ook het belang aangehaald van duurzame banden met het bedrijfsleven, omdat dit de beste waarborg biedt voor tewerkstelling. Geens en Vilrockx (2003) merken op dat het voor laaggeschoolde jongeren belangrijk is dat er niet enkel gewerkt wordt aan formele opleiding en taakintrinsieke kwalificatie, maar dat er ook aandacht moet zijn voor taakextrinsieke en sociale vaardigheden.

Een vergelijkbaar onderzoek werd uitgevoerd door Jans en Wildemeersch (2000), in het kader van het onderzoeksprogramma 'Duurzaamheid en Educatie'. Het onderzoek wil hedendaagse opvattingen en praktijken ter bevordering van de participatie van jongvolwassenen aan de arbeidsmarkt en de maatschappij nagaan. Samen met vijf andere Europese landen wil men een beter inzicht verwerven in de mogelijkheden, ervaringen en standpunten van de verschillende actoren die actief betrokken zijn bij opleidings- en tewerkstellingsprojecten. Men werkt via een participatieve onderzoeksmethode: de nadruk ligt op de inbreng van de 18 tot 25-jarigen zelf. Verschillende thema's komen aan bod in deze studie. Tewerkstellingsinitiatieven ervaren een eenzijdige instrumentele gerichtheid niet langer als zinvol om de integratie van laaggeschoolde werkloze volwassenen op de arbeidsmarkt te bevorderen. Het is belangrijk om ook te werken aan de ontwikkeling van sociale en biografische competenties. Hiertoe worden inspanningen geleverd, maar er ontstaat een spanningsveld met de toenemende eis om laaggeschoolde werklozen toe te leiden naar de arbeidsmarkt.

De notie 'actorschap' komt in het onderzoek van Jans en Wildemeersch (2000) uitgebreid aan bod, als motor voor jongvolwassenen om betekenisvolle initiatieven te kunnen nemen ter inrichting van hun toekomstige leven en tewerkstellingssituatie. Drie groepen worden onderscheiden wanneer actorschap als uitgangspunt genomen wordt. Ten eerste is er een groep van jongeren die problemen ondervindt bij het zoeken naar aangepast werk omdat ze omwille van één of andere reden onvoldoende gekwalificeerd zijn om hun ambities te realiseren. Een tweede groep bestaat uit jongvolwassenen wiens keuzes niet onmiddellijk verbonden zijn met de mogelijkheden die ze op de arbeidsmarkt ontmoeten. Als die jongeren ingaan op de aansporing om 'iets' te doen, kiezen ze vaak voor het minste kwaad en proberen ze met een minimum aan inspanningen in orde te blijven. De derde groep bestaat uit jongeren die gedesoriënteerd zijn in hun poging om een betekenisvol leven te ontwerpen. Zij vinden niet vanzelf een plaats in het opleidings- en begeleidingsaanbod (Jans & Wildemeersch, 2000).

Ruimte voor ontmoeting en dialoog is een andere belangrijke topic. Jans en Wildemeersch (2000) stellen dat authentieke ontmoeting, open dialoog, respect voor de autonomie van de jongere en een stimulerende leeromgeving een noodzaak zijn om jongeren betekenisvol te ondersteunen. Vervolgens komt ook de discrepantie aan bod tussen de logica van jongvolwassenen over het leven, arbeid en tewerkstelling en de rationaliteit van de arbeidsmarkt. Dit alles hangt samen met de handelingsruimte van beroepskrachten, waarbinnen ze mogelijkheden hebben om creatieve en zinvolle interventies te ontwerpen (Jans & Wildemeersch, 2000).

2.4.4. Werk en hulpverlening

Doorheen de tekst kwam al een aantal keer naar voor op welke manieren men jonge werklozen wenst toe te leiden naar de arbeidsmarkt. Seynaeve, Hermans et al. (2004) focussen in hun onderzoek op een specifieke groep van jongeren, nl. bestaansminimumgerechtigden¹⁹. Voor deze groep jongeren zagen de

¹⁹ Het bestaansminimum is inmiddels omgevormd tot het leefloon.

laatste jaren diverse activeringsmaatregelen het licht, waarbij men via het investeren in opleiding en werk de jongeren op de arbeidsmarkt poogt te integreren. Seynaeve, Hermans et al. bevragen 51 bestaansminimumtrekkers²⁰ jonger dan 25 jaar via diepte-interviews. Het onderzoek focust ten eerste op de subjectieve beleving van jonge bestaansminimumtrekkers in verband met bijstandsafhankelijkheid en (activerende) OCMW-hulpverlening. Jongeren blijken zich te schamen om naar het OCMW te stappen en stellen dit daarom zo lang mogelijk uit. Als ze dan toch de stap zetten, stellen ze de vraag naar financiële steun. Een tweede item in dit onderzoek gaat over de vraag of de activeringsmaatregelen t.a.v. jonge bestaansminimumtrekkers een antwoord bieden op hun noden en behoeften. Het sociaal integratiecontract blijkt weinig gekend te zijn bij de jongeren en wordt vooral gezien als een formeel controleinstrument. Sociale tewerkstelling wordt door de bevraagde jongeren als positief ervaren, behalve indien de jobinhoud niet aangepast is aan de jongere en er geen omkadering is. Verder geven de jongeren aan dat er te weinig contact is met de VDAB, wat de overgang naar de reguliere arbeidsmarkt bemoeilijkt. Andere negatieve aspecten inzake budgettering hebben te maken met een tekort aan inspraak. Tenslotte werd vastgesteld dat er een grote verscheidenheid is in hulpverlening: zowel tussen de OCMW's als tussen de hulpverleners van eenzelfde OCMW zijn er nogal wat verschillen qua aanpak (Seynaeve, Hermans et al., 2004).

Een ander luik van het onderzoek focust op de ontstaansprocessen en de historiek van bijstandsafhankelijkheid bij jongeren. Voor een uitgebreide bespreking van dit luik, verwijzen we naar de synthesesetext "Welzijn".

3. Reflectie

We sluiten deze synthese over 'werk' af met een aantal samenvattende conclusies en kritische reflectie.

3.1. Jongeren en hun toekomstvisie i.v.m. werk

De studies die in dit onderdeel aan bod kwamen laten kinderen en jongeren zelf aan het woord over hun visie op werk. In "Jongeren in Vlaanderen: gemeten en geteld" (Vandoorne, De Witte et al., 2000) poogt men de subjectieve leefwereld van jongeren in kaart te brengen en in het participatief onderzoek van Jans en Wildmeersch (2000) krijgen we een beeld van in hoeverre jongeren hun toekomstperspectief koppelen aan de arbeidsmarkt, evenals welke betekenis arbeid voor hen heeft. Uit beide onderzoeken blijkt de grote diversiteit aan opvattingen, attitudes en waarden van jongeren. Een meerderheid van de jongeren onderschrijft evenwel de arbeidssamenleving, hetzij als betekenisvol levensdomein waar men zichzelf kan ontplooiën, hetzij uit noodzaak. Jongeren blijken ook vrij optimistisch te staan m.b.t. de inschatting van hun kansen op de arbeidsmarkt.

Opvallend is wel de breuklijn hooggeschoolden-laaggeschoolden, die telkens weer terug komt. BSO-leerlingen blijken bv. meer bereid om deeltijds te werken of thuis te blijven voor de kinderen, ze voelen zich meer bedreigd door werkloosheid en ze zien hun toekomst vaker los van de arbeidsmarkt dan leerlingen uit de andere studierichtingen. Hierbij kan de vraag gesteld worden in hoeverre de centraliteit van (betaalde) arbeid door iedereen gedragen wordt én of het mogelijk en wenselijk is om alle jongeren te

²⁰ Het gaat om Nederlandstalige jongeren die een (al dan niet geactiveerd) bestaansminimum ontvingen van een OCMW dat zich op Vlaams grondgebied bevindt. Studenten behoren niet tot de bevraagde groep.

begeleiden in de richting van sociaal en economisch actieve burgers (Jans & Wildemeersch, 2000). Het perspectief van de jongeren zelf verdient in elk geval aandacht in deze discussie.

3.2. Scholieren en studenten aan het werk

‘Werk’ wordt in de meeste onderzoeken enkel opgevat als betaalde arbeid, op de officiële arbeidsmarkt. Slechts in heel beperkte mate wordt het arbeidsbegrip ruimer ingevuld. Van Dongen, Beck et al. (2001) betrekken er gezinsarbeid bij, maar laten toch vrijwilligerswerk buiten beschouwing als ze het over jongeren hebben. Anderzijds vergelijken Van Dongen, Beck et al. (2001) wel de officiële opvoedingstijd, nl. de school, met de beroepstijd van volwassenen. De gelijkenis bestaat erin dat het gaat om min of meer verplichte tijd, die een vaste plaats binnen het dagschema heeft. Kinderen en jongeren hebben echter veel minder keuzeruimte dan volwassenen en dus veel minder greep op de schooltijd. Naar school gaan is ook vooral gericht op de ontwikkeling van persoonlijk kapitaal, wat bij betaalde arbeid niet altijd en/of niet uitsluitend het geval is (Van Dongen, Beck et al., 2001).

Studies rond de taakverdeling binnen het gezin beperken zich meestal tot de bijdrage van de ouders. Kinderen worden als participanten aan huishoudelijke taken vaak over het hoofd gezien (Denuwelaere, 2003). Slechts in een beperkt aantal onderzoeken komt de aandacht voor huishoudelijk werk door kinderen en jongeren wel aan bod. Studies waar dat wel het geval is, zijn veelal tijdsbestedingsstudies (bv. Van Dongen, Beck et al., 2001; Stevens, Vandeweyer et al., 2003). Hieruit komt o.a. naar voor dat de traditionele rolpatronen worden bestendigd in de taakverdeling binnen het gezin en dit zowel bij de ouders als bij de kinderen.

Ongeveer de helft van de (schoolgaande) jongeren zou volgens de onderzoeken van Van den Bergh, Van Gils et al. (2001) en Mortelmans, Van Assche et al. (2002) geregeld te werken om hun zakgeld aan te vullen. Deze vaststellingen staan in contrast met andere onderzoeksbevindingen die zich baseren op cijfers over de officiële werkzaamheidsgraad (Steunpunt WAV; Vandenbrande, 2001; Geurts, 2002; Abraham, Peeters et al., 2002). Hieruit blijkt dat slechts 2,5% van de 15- tot 24-jarige studenten aan het werk zijn. Een verklaring voor het grote verschil is vermoedelijk dat er een andere invulling van ‘werkzaamheidsgraad’ gehanteerd wordt. Anderzijds zou het er ook op kunnen wijzen dat jongeren heel vaak informele arbeid verrichten binnen het grijze en/of zwarte circuit.

3.3. De eerste job

In dit onderdeel kwamen vooral de SONAR-bevragingen aan bod, die een welbepaald segment van de jongerenpopulatie belichten. Het gaat meerbepaald om 23-jarigen. Opvallend is de nadruk die komt te liggen op genderverschillen (bv. de sector waar men terecht komt, de duur van het eerste contract, ...) en op verschillen in opleidingsniveau (bv. de zoekkanalen).

De overgang van onderwijs naar arbeidsmarkt wordt geacht vrij vlot te verlopen, maar dit blijkt voor lang niet alle jongeren het geval te zijn. Met name laaggeschoolde jongeren hebben het niet zo gemakkelijk om een positie op de arbeidsmarkt te verwerven. We komen hierop terug in de volgende paragraaf. Participatie aan de arbeidsmarkt wordt impliciet – en soms heel expliciet – gezien als de norm waaraan iedereen dient te beantwoorden. Hiertoe worden de jongeren geresponsabiliseerd, maar ook het onderwijs en de opleidingsinstanties.

De grote nadruk op een vlotte transitie tussen onderwijs en arbeidsmarkt én op een betere afstemming tussen de beide, vinden we ook terug in het Strategisch Plan Werkgelegenheid 2000-2004. In dit plan wordt gesteld dat de samenwerking tussen het onderwijs en het bedrijfsleven moet worden opgevoerd. Zo dienen het onderwijs en het bedrijfsleven in samenspraak formules uit te werken en te organiseren m.b.t. het alternerend leren en werken en stagemogelijkheden in het algemeen. Anderzijds moet het bedrijfsleven voldoende duidelijk maken wat de gewenste kwalificaties zijn van haar toekomstige werknemers. Daarnaast stelt het Strategisch Plan dat schoolverlaters moeten beschikken over een startkwalificatie die tweezijdig is. Het onderwijs moet aandacht besteden aan het aanleren van een vak, maar ook aan het ontwikkelen van arbeidsattitudes en waarden (bv. zelfstandig kunnen werken, leren leren, creativiteit, verantwoordelijkheidszin, flexibiliteit, ...) (Strategisch Plan Werkgelegenheid, 2000-2004). De bekommernis voor een grotere garantie op integratie op de arbeidsmarkt die uit dit Strategisch Plan spreekt, heeft evenwel een schaduwzijde. Een van de functies van het onderwijs lijkt ons inderdaad toeleiding tot de arbeidsmarkt, maar dit zou er niet mogen toe leiden dat algemeen vormende aspecten verdrongen worden. Anders loert het gevaar voor instrumentalisering van het onderwijs in functie van arbeidsmarkt doelstellingen immers om de hoek.

3.4. Jeugdwerkloosheid

Bij de bespreking van jeugdwerkloosheid komen heel wat grootschalige, kwantitatieve onderzoeken aan bod, die een beeld schetsen van hoe het gesteld is met de jeugdwerkloosheid in het Vlaamse en/of Brusselse Gewest.

Een eerste opvallende vaststelling is de lage werkzaamheidsgraad bij 15- tot 24-jarigen. Dit verwijst naar een maatschappelijke trend waarbij jongeren langer thuis blijven wonen (omdat ze nog studeren of omdat ze werkloos zijn). Het bevestigt de these van de verlengde sociaal-economische afhankelijkheid.

Vervolgens valt het op dat jeugdwerkloosheid sterk geproblematiseerd wordt, zeker als het gaat om laaggeschoolde jongeren. Deze “doelgroep” wordt vaak omschreven in termen van deficiëntie: allerlei tekorten worden hen toegeschreven op het vlak van scholing en kwalificatie, maar ook het vlak van arbeidsattitudes. Door deze sterke focus op de doelgroep dreigt de maatschappelijke component wat uit het vizier te verdwijnen. De klemtoon op (de problemen van) laaggeschoolde jongeren kan erop wijzen dat men uitgaat van een soort ‘standaardbeeld’ van de jeugd. In dit standaardbeeld staat vooral centraal dat jongeren zelf actief dienen bij te dragen tot het verwerven van sociaal-cultureel kapitaal. Meer concreet betekent dit dat van jongeren verwacht wordt dat ze hun eigen levensplan uitdokteren, welberekende keuzes maken – zeker wat betreft studie- en beroepskeuze – en de aanwezige mogelijkheden zo goed mogelijk benutten. Jongeren die geen invulling kunnen geven aan deze verwachtingen tot individuele ontplooiing en zelfstandigheid dreigen structureel en cultureel gemarginaliseerd te worden. Structureel in die zin dat er onvoldoende maatschappelijke hulpbronnen ter beschikking worden gesteld, cultureel in die zin dat het eigen project niet voldoende (h)erkend wordt.

Om meer – laaggeschoolde – jongeren aan het werk te helpen, zien heel wat activerende maatregelen het licht. Vaak worden deze gekaderd binnen de sociale grondrechten, meerbepaald het recht op arbeid. Hier komt de spanning tussen individu en samenleving ten volle tot uitdrukking: enerzijds zijn vele maatregelen gericht op het doorbreken van sociale ongelijkheid en processen van sociale uitsluiting, maar

anderzijds worden ook heel wat inspanningen van de jongeren zelf verwacht. Sommige maatregelen kennen dan ook een eerder disciplinerend, verplichtend karakter. Trends in het activeringsbeleid zijn alvast een vervoerwaardelijking van het recht op een uitkering (bv. Het integratiecontract voor -25-jarige cliënten van het bestaansminimum; het jeugdwerkplan, dat jonge werkzoekende schoolverlaters intersief wil ondersteunen, maar voor bepaalde jongeren verplicht wordt. nl. schoolverlaters jonger dan 25 jaar, die 6 maanden werkloos zijn, nog niet gewerkt hebben en de voorbije 6 maanden geen opleiding gevolgd hebben en ook geen opleiding gepland hebben) (www.vdab.be). Een ander voorbeeld van de moeizame evenwichtsoefening tussen emancipatie en disciplineren zijn de opleidings- en tewerkstellingsinitiatieven. Er komt druk te liggen op de individuele jongere om zich – liefst zo snel mogelijk – te integreren op de arbeidsmarkt, maar ook de initiatieven zelf zien zich soms beperkt qua handelingsruimte doordat ze voor de opdracht staan om ‘zoveel mogelijk’ jongeren aan het werk te krijgen.

Het discours van de activerende verzorgingsstaat heeft ook een impact op het welzijnswerk, bv. op de OCMW-hulpverlening. De visie op de actieve welvaartsstaat is immers mede bepalend voor de verdere uitbouw dan wel inkrimping van sociale rechten, sociale zekerheid en sociale voorzieningen. Men moet er attent voor zijn dat de sociale voorzieningen via een individuele responsabilisering niet vervangen worden door ‘activerende’ stelsels die in grotere mate gewenst gedrag belonen (met sociale ‘insluiting’) en ongewenst gedrag sanctioneren (met sociale ‘uitsluiting’) (Elchardus, in Fret, 2001) Verder wijst Geldof (2003) erop dat het welzijnswerk de groeiende spanning tussen welvaart en welzijn ernstig moet nemen en mee problematiseren. Welzijnswerk mag zich niet instrumenteel laten gebruiken om mensen toch maar weer terug in het economische systeem te laten meedraaien. Niet voor alle problemen en niet voor iedereen mogen (arbeids-)marktgerichte oplossingen als vanzelfsprekend worden beschouwd.

Sinnaeve, I. (2004). Jongeren en werk. Over mogen, moeten, willen en kunnen werken. In D. Burssens, S. De Groof, H. Huysmans, I. Sinnaeve, F. Stevens, K. Van Nuffel, N. Vettenburg, M. Elchardus, L. Walgrave & M. De Bie (Eds.), *Jeugdonderzoek belicht. Voorlopig syntheserapport van wetenschappelijk onderzoek naar Vlaamse kinderen en jongeren (2000-2004)* (pp.119-140). Onuitgegeven onderzoeksrapport, K.U.Leuven, VUB & UGent.

Bibliografie

Abraham, F., Peeters, A. Devisscher, S., Reymen, D. & Coucke, K. (2002). Een verhoging van de werkzaamheidsgraad in Vlaanderen. In VIONA, Stuurgroep Strategisch Arbeidsmarktonderzoek, Administratie Werkgelegenheid (Eds.). *Werkt de arbeidsmarkt? Beleidsgericht arbeidsmarktonderzoek in Vlaanderen* (pp. 39-48). Antwerpen: Standaard Uitgeverij.

Andries, M. (1997). De activerende verzorgingsstaat: van 'welfare' naar 'workfare'? Ontwikkelingen in België en in de Verenigde Staten. *Tijdschrift voor sociale wetenschappen*, 42, (2), 119-145.

Beleidsnota Werkgelegenheid 2000 – 2004 van de Vlaamse minister van Werkgelegenheid en Toerisme, Renaat LANDUYT.

Bouverne-De Bie, M. & Verschelden, G. (2003). Vrijwilligerswerk: een verscheidenheid van realiteiten. In I. Hatse, E. Tijskens, E. Hambach, G. Redig (Eds.) *Niet zomaar. Over vrijwilligers[werk] in Vlaanderen. Anno 2003* (pp. 173-183). Brussel: Koning Boudewijnstichting.

Coppieters, P., Creten, H., Glorieux, I., Lanckswaert, P., Laurijssen, I., Meyer, J., Omeij, E., Pustjens, H., Schatteman, T., Van De Vleden, V., Van Damme, J., Van Trier, W., Verhaest, D. & Verhofstadt, E. (2000). *De arbeidsmarkt in Vlaanderen – Jaarreeks 2000. Deel 4: Jongeren in Transitie*. Leuven: Garant.

Coppieters, P., Creten, H., Glorieux, I., Lanckswaert, P., Laurijssen, I., Meyer, J., Omeij, E., Pustjens, H., Schatteman, T., Van De Vleden, V., Van Damme, J., Van Trier, W., Verhaest, D. & Verhofstadt, E. (2001). *De arbeidsmarkt in Vlaanderen – Jaarreeks 2001. Deel 3: Jongeren op zoek naar werk*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.

Coppieters, P., Creten, H., Glorieux, I., Lanckswaert, P., Laurijssen, I., Meyer, J., Omeij, E., Pustjens, H., Schatteman, T., Van de Vleden, V., Van Damme, J., Van Trier, W., Verhaest, D. & Verhofstadt, E. (2002). *Hoe maken Vlaamse jongeren de overgang van school naar werk?* Onuitgegeven onderzoeksrapport, Sonar, Steunpunt WAV.

Decaluwé, L., Goedseels, E., Hooge, J., Mertens, W. & Vandoorne, J. (2000). *Jongeren aan het woord. Interdisciplinair netwerk jeugdonderzoek K.U.Leuven*. Onuitgegeven onderzoeksrapport, K.U.Leuven, Hiva.

Denuwelaere, M. (2003). Een ongelijke taakverdeling tussen man en vrouw: van ouders naar kinderen. *Mens en maatschappij*, 78, (4), 355-378.

Devos, R. (2003). *Flexibele lichamen, mobiele zielen. Vragen bij het model "uitsluiting-insluiting"*. Conference Proceeding, paper voorgedragen op studiedag 'Nieuwe risicogroepen in de samenleving en de jeugdbijstand?', Leuven, 23 oktober 2003.

De Witte, H., Hooge, J. & Walgrave, L. (Eds.) (2000). *Jongeren in Vlaanderen: gemeten en geteld. 12- tot 18-jarigen over hun leefwereld en toekomst*. Leuven: Universitaire Pers.

Doyen, G. & Lamberts, M. (2001). *Hoe zoeken werkzoekenden?* Leuven: K.U.Leuven/HIVA.

Doyen, G. & Lamberts, M. (2002). Hoe zoeken werkzoekenden? In VIONA, Stuurgroep Strategisch Arbeidsmarktonderzoek, Administratie Werkgelegenheid (Eds.). *Werkt de arbeidsmarkt? Beleidsgericht arbeidsmarktonderzoek in Vlaanderen* (pp. 49-62). Antwerpen: Standaard Uitgeverij.

Fret, L. (2001). Pluralisme en activering. *Alert*, 27, nr. 1, pp. 5-11.

Geens, M. & Vilrocx, J. (2003a). *Het bevorderen van tewerkstellingsmogelijkheden voor laaggekwalificeerde jongeren in de dienstensector. Een onderzoek bij 21 lokale opleidings- en begeleidingsinitiatieven in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Eindrapport*. Onuitgegeven onderzoeksrapport. VUB, TESA.

Geens, M. & Vilrocx, J. (2003b). Jong zijn op de Brusselse arbeidsmarkt. *OVER-WERK*, 13, (4), 137-140.

Geldof, D. (2002). *Niet meer maar beter. Over zelfbeperking in de risicomaatschappij*. Leuven/Leusden: Acco.

- Sinnaeve, I. (2004). Jongeren en werk. Over mogen, moeten, willen en kunnen werken. In D. Burssens, S. De Groof, H. Huysmans, I. Sinnaeve, F. Stevens, K. Van Nuffel, N. Vettenburg, M. Elchardus, L. Walgrave & M. De Bie (Eds.), *Jeugdonderzoek belicht. Voorlopig syntheserapport van wetenschappelijk onderzoek naar Vlaamse kinderen en jongeren (2000-2004)* (pp.119-140). Onuitgegeven onderzoeksrapport, K.U.Leuven, VUB & UGent.
- Geldof, D. (2003). *Leven in een risicomaatschappij. Omgaan met onzekerheid en de gevolgen voor welzijn en ongelijkheid*. Conference Proceeding, paper voorgedragen op studiedag 'Nieuwe risicogroepen in de samenleving en de jeugdbijstand!?', Leuven, 23 oktober 2003.
- Geurts, K. (2002). Jongeren tussen 15 en 24 jaar. Thuis of aan het werk. In K. Geurts (Ed.), *De arbeidsmarkt in Vlaanderen. Jaarreeks 2002, deel 2. Minder gezin, meer arbeid? De arbeidsdeelname van de bevolking naar gezinspositie* (pp. 50-71). Leuven: Steunpunt werkgelegenheid, arbeid, vorming.
- Geurts, K. (2003). Feiten en cijfers over arbeid en gezin. *OVER-WERK*, 1-2, 194-198.
- Giddens, A. (1998). *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- ILO (2004). *Global employment trends for youth. International Labour Office*. August 2004 (report prepared for International Youth Day, 12 August 2004). Geraadpleegd op 25 oktober 2004, op www.ilo.org/trends.
- Jans, M. & Wildemeersch, D. (2000). Laaggeschoolde jongvolwassenen op weg naar werk. *Vorming*, 15, (4), 259-279.
- Mortelmans, D., Van Assche, V. & Ottoy, W. (2002). *Fijngemaakt en voor u opgediend: tieners en vrije tijd*. Onuitgegeven onderzoeksrapport, UA, Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen & Jeugddienst Antwerpen.
- Nicaise, I. (2001). *De actieve welvaartsstaat en de werkers van het elfde uur. Arbeid als antwoord op sociale uitsluiting*. Antwerpen: Standaard Uitgeverij.
- Ruelens, L., Baert, T., Baert, H., Douterlounge, M. & Bouwen, R. (2003). *Werken aan leren. Over de kwaliteit van leerwerkprojecten (stages)*. Onuitgegeven onderzoeksrapport, K.U.Leuven, HIVA..
- Ruelens, L. (2003). Werken aan leren: over de kwaliteit van leerwerkprojecten (stages). *OVER-WERK*, 1-2, 138- 140.
- Seynaeve, T., Hermans, K., Declercq, A. & Lammertyn, F. (2004). *Aan de rand van de actieve welvaartsstaat: een socio-biografisch onderzoek naar jongeren en OCMW-hulpverlening*. Gent: Academia Press.
- Stevens, F., Vandeweyer, J. & Van den Broek, A. (2003). *Time use of adolescents in Belgium and the Netherlands. Working paper 2003-04*. Gent: Steunpunt Re-creatief Vlaanderen.
- Toye, C. (2003). Vrijwilligers in het jeugdwerk, een succesverhaal! In I. Hatse, E. Tijskens, E. Hambach, G. Redig (Eds.), *Niet zomaar. Over vrijwilligers[werk] in Vlaanderen. Anno 2003* (pp. 52-58). Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Steunpunt WAV-SSA (2003). *De Arbeidsmarkt in Vlaanderen. Jaarboek, editie 2003*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Van den Bergh, B., Van Gils, J. & Van Dongen, W. (2001). De leefsituatie van kinderen en jongeren binnen gezin en maatschappij. In W. Van Dongen, M. Beck, E. Vanhaute (Eds.), *Beroepsleven en gezinsleven. Het combinatiemodel als motor voor een actieve welvaartsstaat?* (pp.117-148). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Van den Bergh, B., Goedseels, E., Laenen, A., Ackaert, L. & De Rycke, L. (2003). Tijd, arbeid en communicatie in het gezin: de visie van moeders, vaders en tieners vergeleken. In: B. Van den Bergh, L. Ackaert & L. De Rycke (Eds.), *Tienertijd. Communicatie, opvoeding en welzijn in context: 10- tot 18-jarigen, ouders en leerkrachten bevraagd* (pp. 109-136). Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Vandenbrande, T. (2001). Studenten en werk. In K. Geurts, C. Vermandere & P. Vanderhallen (Eds.), *De arbeidsmarkt in Vlaanderen. Jaarreeks 2001, deel 4: Jaarboek* (pp. 109-115). Leuven: Garant.
- Van Dongen, W., Beck, M. & Vanhaute, E. (Eds.) (2001). *Beroepsleven en gezinsleven. Het combinatiemodel als motor voor een actieve welvaartsstaat?* Leuven/Apeldoorn: Garant.

Sinnaeve, I. (2004). Jongeren en werk. Over mogen, moeten, willen en kunnen werken. In D. Burssens, S. De Groof, H. Huysmans, I. Sinnaeve, F. Stevens, K. Van Nuffel, N. Vettenburg, M. Elchardus, L. Walgrave & M. De Bie (Eds.), *Jeugdonderzoek belicht. Voorlopig syntheserapport van wetenschappelijk onderzoek naar Vlaamse kinderen en jongeren (2000-2004)* (pp.119-140). Onuitgegeven onderzoeksrapport, K.U.Leuven, VUB & UGent.

Vandoorne, J., De Witte, H. & Hooge, J. (2000). Werk in zicht: houding ten aanzien van arbeid en toekomstperspectief op de arbeidsmarkt. In H. De Witte, J. Hooge, J. & L. Walgrave (Eds.), *Jongeren in Vlaanderen: gemeten en geteld. 12- tot 18-jarigen over hun leefwereld en toekomst* (pp. 185-208). Leuven: Universitaire Pers.

VDAB (2002a). *Lang naar school en toch werkzoekend*. Onuitgegeven onderzoeksrapport, VDAB, Dienst Databeheer en –analyse.

VDAB (2002b). *Werkzoekende schoolverlaters in Vlaanderen. 18^e longitudinale studie, juni 2001-juni 2002. Jong geleerd is fel gegeerd. Schoolverlaters 1 jaar lang gevolgd*. Onuitgegeven onderzoeksrapport, VDAB-databeheer en –analyse.

VDAB (2004). *Werkzoekende schoolverlaters, 19^e longitudinale studie 2002-2003. Een diploma geeft je vleugels. Schoolverlaters 1 jaar lang gevolgd*. Onuitgegeven onderzoeksrapport, VDAB, Dienst Databeheer en –analyse.

Beleidsnota Werkgelegenheid 2000-2004 van de Vlaamse minister van Werkgelegenheid en Toerisme, Renaat Landuyt. Deel 2: Strategisch Plan Werkgelegenheid 2000-2004. Geraadpleegd op 5 november 2004, op http://www2.vlaanderen.be/ned/sites/werk/documenten/werkgelegenheid_beleidsnota2000.doc.

Verhofstadt, E., Omeij, E. (2003). *The impact of education on job satisfaction in the first job. Working Paper 03/169*. UGent, Faculteit Economie en Bedrijfskunde.